

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΝ
ΕΡΕΥΝΗΤΗΡΙΟΝ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΩΝ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ ΑΝ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ

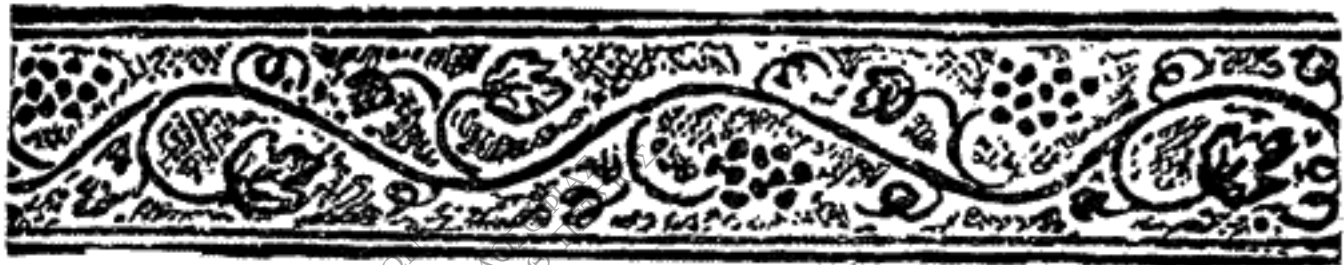
ΙΔΡΥΓΗΣ : ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ : ΠΕΤΡΟΣ ΧΑΡΗΣ

ΤΟΜΟΣ ΠΕΝΤΗΚΟΣΤΟΣ ΕΚΤΟΣ
ΙΟΥΛΙΟΣ — ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ
1954

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2008

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΤΣΑΤΣΟΥ

Ο ΞΥΡΥΓΧΕΙΟΙ ΠΑΠΥΡΟΙ*

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ ΕΒΔΟΜΟ

... τὸ ἀνυπόταχτο σὲ κάθε πειθαρχία, ἡ περιφρόνηση τῶν ἄλλων καὶ ὁ φθόνος ἡ ἀρρωστημένη διόγκωση τῆς ἀτομικότητας, σπρώχνουν σχεδὸν τὸν κάθε Ἕλληνα νὰ θεωρῆ τὸν ἑαυτὸ του πρῶτο μέσα στοὺς ἄλλους. Ἄδιαφορώντας γιὰ ὄλους καὶ γιὰ ὄλα, παραβλέποντας ὅ,τι γίνηκε πρὶν καὶ ὅ,τι γίνεται γύρω του, ἀρχίζει κάθε φορὰ ἀπὸ τὴν ἀρχὴ καὶ δὲν ἀμφιβάλλει πῶς πορεύεται πρῶτος στὸ δρόμο τὸ σωστό. Ταλαιπωρεῖ ἀπὸ αἰῶνες τὴν ἑλληνικὴ ζωὴ ἡ ὑπέρμετρη ἐμπιστοσύνη τοῦ Ἕλληνα στὴν προσωπικὴ του γνώμη καὶ στίς προσωπικὲς του δυνατότητες. Παρὰ νὰ ὑποβάλλῃ τὴ σκέψη του στὴ βάσανο μιᾶς ὁμαδικῆς συζήτησης, προτιμᾷ νὰ ριψοκινδυνεύσῃ μὲ μόνες τίς προσωπικὲς του δυνάμεις. Πρόσεξε τίς συσκέψεις τῶν ἡγετῶν τῶν πολιτικῶν τους μερίδων μὲ τοὺς δῆθεν φίλους των καὶ θὰ δῆς ὅτι οἱ περισσότερες εἶναι προσχήματα. Ὁ ἡγέτης λέει τὴ γνώμη του, βελτιώνει τὴ διατύπωσίν της μὲ τίς πολλὰς ἐπαναλήψεις χωρὶς οὔτε νὰ περιμένῃ, οὔτε νὰ θέλῃ καμμιάν ἀντιγνωμία. Καὶ οἱ φίλοι του τὸ ξέρουν αὐτὸ καλὰ καὶ συχνάζουν σὲ αὐτὰς τίς συσκέψεις ἢ γιὰ νὰ μάθουν τὰ νέα τῆς ἡμέρας ἢ γιὰ νὰ βροῦν εὐκαιρία νὰ κολακεύσουν τὸν ἡγέτη. Τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι ὅτι ὁ Ἕλληνας πολιτικὸς ἀνακυκλώνεται μόνος του μέσα στίς δικές του σκέψεις, γιὰτί πιστεύει πῶς αὐτὲς ἀρκοῦν γιὰ τὸ ἔργο του ἢ, τὸ χειρότερο, γιὰτί ἡ χρησιμοποίησις καὶ τῶν ἄλλων στὴν ἐκτέλεσίν του, θὰ περιώριζε τὴν κυριότητά του ἀπάνω στὸ ἔργο· θὰ τὸ ἔκανε περισσότερο τέλειο, ἀλλὰ λιγώτερο δικό του· καὶ ἐκεῖνο ποὺ προέχει γιὰ τὸν Ἕλληνα δὲ

εἶναι τὸ πρῶτο, ἀλλὰ τὸ δεύτερο. Ἔτσι σὲ πρώτη μοῖρα ἔρχεται ἡ τιμὴ τοῦ ἐγὼ καὶ σὲ δευτέρῃ ἡ ἀξία τοῦ ἔργου. Αὐτὴ εἶναι ἡ ἀδυναμία τοῦ πολιτικοῦ ἤθους ποὺ θὰ παρατηρήσῃ στοὺς Ἕλληνες δημόσιους ἀνδρες, ποὺ κατὰ τὰ ἄλλα καὶ πιὸ ὑψηλόφρονες εἶναι καὶ πιὸ ἀδέκαστοι καὶ σχεδὸν ὄλοι πιὸ φτωχοὶ ἀπὸ τοὺς σύγχρονους δικούς μας. Οἱ παλαιοὶ ὅμως ῥωμαῖοι, αὐτοὶ κατεῖχαν τὴν ἀρετὴ τῆς μετριοφροσύνης ποὺ ἀπουσιάζει καὶ ἀπουσίασε πάντα ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ πολιτικὴ ζωὴ καὶ γι' αὐτὸ τότε κατωρθώσανε, ἂν καὶ σὲ τόσα καθυστερημένοι, νὰ πάρουν τὴν κοσμοκρατορίαν ἀπὸ τὰ χέρια τῶν ἐλλήνων. Γιατί, βλέπεις, τούτῃ ἡ μοιραία γιὰ τὴν τύχη τῶν ἐλλήνων ἐγωπάθεια φέρνει καὶ ἓνα ἄλλο χειρότερο δεινὸν: ὅπου βασιλεύει, τὰ ἔργα σχεδιάζονται πάντα μέσα στὰ στενὰ ὄρια τῆς ἀτομικότητας, σύντομα καὶ βιαστικά, γιὰ νὰ συντελεσθοῦν ὄλα, πρὶν τὸ πρόσωπο ἐκλείψῃ. Ἡ πολιτικὴ ὅμως ποὺ θεμελιώνει τίς μεγάλες πολιτεῖες δὲ σηκώνει οὔτε βιασύνη οὔτε σύντομία. Σχεδιάζεται σὲ ἔκτασι αἰῶνων. Δὲν προσδένεται σὲ ἄτομα, ἀλλὰ σὲ ὁμάδες προσώπων, σὲ διαδοχικὰς γενεάς. Στὴν ἐκτύλιξίν της ἐξαφανίζεται τὸ ἐφήμερο ἄτομο καὶ παίρνουν τὴν πρώτην θέσιν, διαρκέστερες ὑποστάσεις, λαοί, οἰκογένειες, πολιτικὲς μερίδες ἢ κοινωνικὲς τάξεις. Τὰ ἐδραῖα πολιτικὰ ἔργα μέσα στὴν ἱστορίαν εἶναι ὑπερπροσωπικά. Καὶ δυστυχῶς οἱ Ἕλληνες μόνον σὲ προσωπικὰ ἔργα ἐπιδίδονται μὲ ζῆλον. Γι' αὐτὸ ἢ δὲ φτάνουν ὡς τὴν τελείωσιν ἑνὸς ἀξίου πολιτικοῦ ἔργου ἢ ὅταν φτάσουν, φέρνει μέσα του τὸ ἔργο τους τὸ ἴδιο, τὸ σπέρμα τῆς φθορᾶς. Καὶ αὐτὸ εἶναι δίκαιον. Γιατί σκοπὸς τῶν ἐλλήνων εἶναι ἡ πρόσκαιρη λάμψῃ

* Συνέχεια ἀπὸ τὸ προηγούμενον τεῦχος καὶ τέλος.

τοῦ πρόσκαιρου ἀτόμου, ὄχι ἢ μόνιμη ἀπρόσωπη εὐδωση τοῦ ἔργου τοῦ ἴδιου. Ἐπρέπε ἐξαιρετικὰ εὐνοϊκὲς περιστάσεις νὰ συντρέξουν μὲ τὴ μεγαλοφυΐα τοῦ Ἀλέξανδρου τοῦ Μακεδόνα γιὰ νὰ ἀποκτήσουν γιὰ λίγα χρόνια οἱ Ἕλληνες μιὰ κυρίαρχη πολιτικὴ θέση στὴν οἰκουμένη. Ἀλλὰ καὶ ἐκεῖ τὸ ἔργο, στηριγμένο σ' ἓνα πρόσωπο, ὄχι σὲ μιὰν κοινότητα ἀνθρώπων, οὔτε σὲ μιὰ πο-

λύχρονη παράδοση, μόλις ἐξαφανίστηκε ὁ δημιουργός, διαλύθηκε μέσα στὰ χέρια τῶν ἴδιων ἐκείνων ἀνθρώπων, πού, ὅταν ὁ Ἀλέξανδρος ζοῦσε, στάθηκαν οἱ ἀπαραίτητοι συντελεστές του. Ἀλλὰ τὸ ἔργο, βλέπεις, δὲν ἦταν δικό τους. Δὲν τοὺς εἶχε κάνει ὁ αὐταρχικὸς ἡγέτης κοινωνοὺς στὴν τιμὴ τοῦ ἔργου, ἀλλὰ θῆτες τοῦ γιγάντιου ἐγωῦσμοῦ του.

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ ΟΓΔΟΥ

Ἐλαβα προχθὲς τὸ πρῶτο σου γράμμα, πού διασκέδασε πολλές μου ἀνησυχίες. Φοβόμουν ἀλήθεια πὼς οἱ παραινέσεις μου θὰ σοῦ φαίνονταν σὰ συστάσεις κηδεμόνα πού θέλει σὲ κάθε βῆμα νὰ καθοδηγῇ τὸν κηδευμένο. Ἀλλὰ κατὰλαβες τὴν ἀληθινὴ πρόθεσή μου καὶ ἔτσι πού μοῦ γράφεις, μοῦ δημιουργεῖς σχεδὸν τὴν ὑποχρέωση νὰ μὴν κλείσω ἀκόμη τὸν κύκλο τῶν στοχασμῶν μου, γιὰ τὸν τρόπο πού πρέπει νὰ διακυβερνῶνται οἱ ἑλληνικὲς πόλεις. Θὰ συνεχίσω λοιπόν, καλὲ καὶ εὐγενικὲ μου φίλε, τίς παραινέσεις μου καὶ θὰ σὲ παρακαλέσω νὰ μὴν ξεχνᾷς πὼς μὴ ὄντας καλλιτέχνης τοῦ καλάμου, διατυπώνομαι συνήθως ἀδέξια, πρόχειρα, καὶ ὄχι μὲ τὴν κυριολεξία πού θὰ ἤθελα. Γι' αὐτὸ εἶσαι δικαιολογημένος πού μὲ παρεξήγησες σὲ μερικὰ σημεῖα.

Ποτέ, μὰ ποτέ δὲ θέλησα νὰ σοῦ πῶ, ὅτι λείπει ἢ πολιτικὴ σκέψη στὴν Ἑλλάδα. Ἀπεναντίας πιστεύω πὼς ἀφθονεῖ, περισσότερο μάλιστα ἀπὸ ὅ,τι φαντάζεται ὁποῖος βλέπει τὰ πράγματα ἀπ' ἔξω. Μόνον πού δὲν μᾶς εἶναι αἰσθητὴ ἢ παρούσα τῆς, γιὰτι οἱ ἄνδρες πού τὴν κατέχουν φθειράνται ὁ ἕνας ἀπὸ τὸν ἄλλο σὲ μιὰν ἀδιάκοπη, πεισματικὴ καὶ τὸ πιὸ συχνὰ μάταιη σύγκρουση. Ἄν λείπει κάτι τῶν ἐλλήνων πολιτικῶν δὲν εἶναι οὔτε ἢ δύναμη τῆς σκέψης, οὔτε ἢ ἀγωνιστικὴ διάθεση. Στὸ χαρακτήρα, στὸ ἦθος φωλιάζει ἢ ἀρρώστια. Φωλιάζει στὴν ἀρνησή τους νὰ δεχθοῦν νὰ ἐξαφανίσουν τὸ ἀτομὸ τους γιὰ τὴν εὐδωση ἑνὸς ὁμαδικοῦ ἔργου. Δὲν κρίνουν ποτέ μὲ δικαιοσύνη τὸ συναγωνιστὴ τους καὶ γι' αὐτὸ δὲν ὑποτάσσονται ποτέ στὴν ὑπεροχὴ του. Δὲν ἔχουν τὴν ὑπομονή, μέσα στὸν κύκλο τῶν ἰσότητων, νὰ περιμένουν μὲ τὴν τάξη τοῦ κλήρου ἢ τῆς ἡλικίας τὴ σειρά τους. Ἐτσι,

διασπαθίζοντας τὴ δύναμή του καὶ τίς ἀρετὲς του σὲ περιττοὺς ἀγῶνες κατάντησε ὁ λαὸς μὲ τὴν ὑψηλότερη καὶ τὴν πλουσιώτερη στὴ θεωρία πολιτικὴ σκέψη, νὰ μείνη τόσο πίσω ἀπὸ μᾶς στὶς πρακτικὲς πολιτικὲς του ἐπιδόσεις.

... (τὰ δεινὰ, ὅσα ὑποφέρανε ἕως τὰ σήμερα οἱ Ἕλληνες, μὰ θαρρῶ καὶ ὅσα θὰ ὑποφέρουν στὸ μέλλον μιὰν ἔχουν κύρια καὶ πρώτη πηγὴ, τὴν φιλοπρωτία, τὴ νόμιμη θυγατέρα τοῦ τρομεροῦ των ἐγωισμοῦ. Μοῦ γράφεις πὼς αὐτὸ συμβαίνει καὶ ἄλλοῦ καὶ πρὸ παντὸς σ' ἐμᾶς. Ἡ διαφορὰ, καλὲ μου φίλε, ἔγκειται στὸ μέτρο καὶ στὴν ἔνταση τῆς φιλοπρωτίας. Βέβαια καὶ ἐμεῖς σήμερα δὲν ὑστεροῦμε. Ἀλλὰ τὴν ἐποχὴ πού θεμελιώνονταν τὸ μεγαλεῖο τῆς Ρώμης δὲν εἶχαν ὑπερβῆ οἱ δικοὶ μᾶς τὸ πρεπούμενο μέτρο. Ὑποτάσσονταν στὸν κοινὸ νόμο καὶ στοὺς γενικοὺς σκοποὺς τῆς πολιτείας· ἐνῶ οἱ Ἕλληνες τὸ ξεπέρασαν πρὶν προφτάσουν νὰ στεριώσουν τὴ δύναμή τους στὴν οἰκουμένη. Ὅσο ὁμως αὐστηρότερος καὶ ἂν θέλω νὰ εἶμαι, καθὼς εἶναι χρέος μου, γιὰ μᾶς τοὺς ρωμαίους, δὲν ξέρω ἂν μεταξὺ τῶν ρωμαίων, καὶ σήμερα ἀκόμα, ὑπάρχουν τόσοι φανατικοὶ καὶ ἀδίστακτοι στὸ κυνήγημα τῶν τιμῶν, ὅσοι ὑπῆρξαν μεταξὺ τῶν ἐλλήνων στοὺς ἐνδοξώτεροὺς των αἰῶνες.

Μήπως ὁμως ὑπερβάλλω, καλὲ μου φίλε; Μήπως βλέπω τὸ θαυμαστὸ γένος τῶν ἐλλήνων μὲ τὰ μάτια τῆς γεροντικῆς κακίας; Μὰ εἶναι χρόνια τώρα πού μὲ τὸ λυχνάρι καὶ μὲ τοῦ ἡλίου τὸ φῶς διαδάζω Ἀριστοφάνη, Δημοσθένη, Εὐριπίδη, Θεόφραστο, Ἐπίκουρο, Ζήνωνα, Χρύσιππο καὶ ἄλλοι καὶ βεβαιώνομαι περισσότερο πὼς δὲν εἶμαι μόνος στὸν τρόπο πού τοὺς κρίνω. Ὅχι, φίλε μου, δὲ βλέπω πὼς εἶμαι ἀδικος ὅταν λέγω

πὼς πρόθεσή τους συνήθως δὲν εἶναι νὰ ξεπεράσουν σὲ ἀξιότητα ἢ καὶ σὲ καλὴ φήμη τὸν ἀντίπαλό τους, ἀλλὰ νὰ τὸν κατεβάσουν στὰ μάτια τοῦ κόσμου κάτω ἀπὸ τὴ δική τους θέση, ὅποια καὶ ἂν εἶναι. Τὴν ἀρχαίαν «ὑβριν» των (Σ.Μ. ἢ λέξη στὸ πρωτότυπο εἶναι γραμμένη μὲ ἑλληνικὰ στοιχεῖα) τὴν κατεβάσανε στὸ χαμηλότερο ἐπίπεδο! Κάποτε μὲ τούτην τὴν ἰσοπέδωση πρὸς τὰ κάτω νομίζουν πὼς ἐπαναφέρουν τὸ πολιτευμά τους στὴν ὀρθή του βάση. Μάταια ξεχώρισε ὁ μεγάλος Σταγειρίτης τὴ «δημοκρατία» (Σ.Μ. τὴν παρεκβατικὴ δημοκρατία, δηλ. τὴν ὀχλοκρατία) ἀπὸ τὴν «πολιτεία» (Σ.Μ. τὴν ὀρθὴ δημοκρατία). Ἡ θέλησή τους γιὰ ἰσότητα, ἀμὰ τὴν ἀναλύσης, θὰ δῆς ὅτι δὲν ἀπορρέει ἀπὸ τὴν ἀγάπη τῆς δικαιοσύνης, ἀλλὰ ἀπὸ τὸ φθόνο τῆς ὑπέρτερης ἀξίας. «Μιὰ πού ἐγώ, λέει ὁ Ἕλληνας, δὲν εἶμαι ἀξίος νὰ ἀνεβῶ ψηλότερα ἀπὸ σένα, τότε τουλάχιστον καὶ ἐσὺ νὰ μὴν ἀνεβῆς ἀπὸ μένα ψηλότερα. Συμβιβάζομαι μὲ τὴν ἰσότητα».

Συμβιβάζεται μὲ τὴν ἰσότητα ὁ Ἕλληνας, γιατί τί ἄλλο εἶναι παρά συμβιβασμὸς νὰ πιστεύης ἀνομολόγητα πὼς ἀξίζεις τὴν πρώτη θέση καὶ νὰ δέχεσαι μιὰν ἴση μὲ τῶν ἄλλων. Μέσα του λοιπὸν δὲν ἀδικεῖ τόσο ὁ Ἕλληνας, ὅσο πλανᾶται. Γεννήθηκε μὲ τὴν ψευδαίσθησιν τῆς ὑπεροχῆς.

Καὶ ὕστερα θὰ συναντήσης καὶ μεταξὺ τῶν ἐλλήνων τὴν ἄλλην τὴν ψευδαίσθησιν πού τοὺς κάνει νὰ ὑπερτιμοῦνε τὴ μιὰν ἀρετὴ πού ἔχουν καὶ νὰ ὑποτιμοῦνε τίς ἄλλες πού τοὺς λείπουν. Εἶδα δειλοὺς πού φαντάζονταν πὼς μποροῦν νὰ ξεπεράσουν ὅλους μονάχα μὲ τὴν ἐξυπνάδα τους καὶ ἀνδρείους πού πίστευαν πὼς φτάνει γιὰ νὰ ξεπεράσουν ὅλους ἢ ἀνδρεία τους. Εἶδα ἐξυπνοὺς πού φαντάζονταν πὼς δὲ χρειάζεται γιὰ νὰ γίνουν πρῶτοι οὔτε ἐπιστήμη, οὔτε ἀρετὴ. Εἶδα καὶ κάτι σοφοὺς πού θέλαν νὰ σταθοῦν ἀπάνω καὶ ἀπὸ τοὺς ἐξυπνοὺς καὶ ἀπὸ τοὺς ἀνδρείους μὲ μόνη τὴν ἐπιστήμη καὶ τὴ σοφία. Πόσο ἀλήθεια ἀμαθοὶ τῆς ζωῆς μπορεῖ νὰ εἶναι αὐτοὶ οἱ ἀφεντάδες τῆς γνώσης! Τί κακὸ μᾶς ἔκανε αὐτὸς ὁ Πλάτωνας! Ἠόσους δασκάλους πῆρε στὸ λαιμό του πού νομίσανε πὼς εἶναι «ἀνδρες βασιλικοί»! (Σ.Μ. μὲ ἑλληνικὰ στοιχεῖα στὸ πρωτότυπο). Μὰ εἶδα τέλος, ἀγαπητέ μου Νάβιε, καὶ κάτι

ἐνάρετους, πού δὲν τὸ χώνευαν νὰ μὴν εἶναι πρῶτοι στὴν πολιτεία, ἀφοῦ εἶταν πρῶτοι στὴν ἀρετὴ. Καὶ βέβαια δὲ στασίαζαν ὅπως οἱ βάνηται καὶ οἱ κακοί, ἀλλὰ ἢ ἀποσύρονταν σιωπηλοὶ καὶ ἀπογοητευμένοι στοὺς ἀγροὺς των, ἀφήνοντας τὸ δῆμο στὰ χέρια τῶν δημαγωγῶν καὶ τῶν συκοφαντῶν, ἢ δηλητηριάζανε τὴν ἴδια τους τὴν ἀρετὴ καὶ τοὺς ὠραίους τῆς λόγους μὲ τὴν πίκρα τῆς ἀποτυχίας των ὡσὰν οἱ ἡγεσίαι τῶν πολιτειῶν νὰ μὴν ἦταν μοιραῖα ὑποταγμένες στίς ἰδιοτροπίαις τῆς τύχης καὶ τοῦ χρόνου καὶ σὲ λογῆς ἄλλους συνδυασμοὺς δυνάμεων πού συνεχῶς τίς ἀπομακρύνουν ἀπ' τὴν ἰδεότη τους μορφή καὶ τίς παραδίνουν στὰ χέρια τῶν ἀνάξιων ἢ τῶν μέτριων.

Τέτοια εἶναι τὰ πάθη καὶ οἱ ἀδυναμίαι πού φθείρουν τοὺς ἡγέτες τῶν ἑλληνικῶν πόλειων.

Ὅσο γιὰ τοὺς ὀπαδοὺς τῶν ἡγετῶν αὐτῶν, ἔχουν καὶ αὐτοὶ τὴν ἰδιοτυπία τους στὸν μακάριον ἐκείνον τόπο. Εἶναι ὀπαδοί, πραγματικοὶ ὀπαδοί, μόνο ὅσοι χάσαν ὀριστικὰ τὴν ἐλπίδα νὰ γίνουν καὶ αὐτοὶ ἡγέτες. Ἔτσι: θὰ παρατηρήσης πὼς πιστοὶ ὀπαδοὶ εἶναι μόνο οἱ γεροντώτεροι ἀπὸ τὸν ἡγέτη τους. Ἐλάχιστοι εἶναι ὀπαδοὶ ἀπὸ πίστη ἰδεολογικὴ ἢ ἀπὸ πίστη στὸν ἡγέτη· οἱ πολλοὶ εἶναι πειθαναγκασμένοι ἀπὸ τὰ πράγματα γιὰτὶ ἀτύχησαν, γιὰτὶ βαρέθηκαν ἢ λιποψύχησαν. Γι' αὐτὸ εἶναι καὶ ὄλοι προσωρινοί, ἄπιστοι, ἐνεδρεύοντες ὀπαδοί, ὡς πού νὰ περάσῃ ἡ κακὴ ὥρα.

Μὰ καὶ αὐτοὶ πού μένουν καὶ ὅσο μένουν ὀπαδοί, προσπαθοῦν συνεχῶς νὰ ἀναποδογυρίσουν τὴν τάξιν τῆς ἡγεσίας καὶ νὰ διευθύνουν αὐτοὶ ἀπὸ τὸ παρασκήνιο τὸν ἡγέτη. Γι' αὐτὸ καὶ βλέπεις τόσο συχνὰ νὰ εἶναι περιζήτητοι οἱ μέτριοι ἡγέτες, πού προσφέρονται εὐκολώτερα στὴν παρασκηνακὴν ἡγεσία τῶν ὀπαδῶν των. Σὲ πολλὰς περιπτώσεις δὲν ἔχει σημασία νὰ ξέρης ποιὸς εἶναι ὁ ὀνομαστικὸς ἡγέτης μιᾶς πολιτικῆς μερίδας, ἀλλὰ ποιὸς ἐκ τοῦ ἀφανοῦς τὸν διευθύνουν. Βλέπεις, εἶναι μερικοὶ ἄνθρωποι πού δὲν εἶναι προικισμένοι μὲ τὰ χαρίσματα μὲ τὰ ὅποια ἀποκτᾶς τὰ φαινόμενα τῆς ἡγεσίας, ἀλλὰ μόνο μὲ ἐκεῖνα πού χρειάζονται γιὰ τὴν οὐσία τῆς, γιὰ τὴν ἀσκῆσιν τῆς ἐξουσίας· εἶναι ἀναγκασμένοι

οἱ τέτοιοι νὰ περιορισθοῦν στὸ ρόλο ποβολέα καὶ νὰ ἀφήνουν τοὺς ἄλλους,

ποὺ κατέχουν τὰ φαινόμενα, νὰ χαριεντίζονται ἀπάνω στὴ σκηνή.

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ ΕΝΑΤΟ

Μὲ χαρὰ μὰ καὶ μὲ ἀπορίες μὲ γέμισε τὸ δευτέρό σου γράμμα, καλέ μου Νάβιε! Πῶς φαντάστηκες πῶς θὰ ἀποδοκίμαζα τὴ συμπάθεια καὶ τὸν ἐνθουσιασμό ποὺ δείχνεις γιὰ τὸ λαὸ ποὺ εἶσαι ταγμένος νὰ κυβερνήσης; Μήπως δὲν ξέρω πῶς πρῶτος ὄρος γιὰ νὰ κυβερνήσης δίκαια καὶ γόνιμα ἓνα λαὸ εἶναι νὰ τὸν ἀγαπᾶς καὶ νὰ τὸν πονᾶς; Τόσο ὑποτιμᾶς, ἐσὺ ὁ φίλος ὁ ἀληθινός, τὴ γνώση μου καὶ τὸ ἔργο τῆς ζωῆς μου; Καλὰ λέν, πῶς εἶναι σκληρὰ τὰ νιάτα καὶ δὲν ἔχουν μνήμη.

Ἴσως ὅμως καὶ νὰ φταῖν μερικὲς μονόπλευρες διατυπώσεις στὰ γραφόμενά μου καὶ ἔτσι νὰ σοῦ ἔδωσα τὴν ἐντύπωση πῶς κάνω εἰς βάρος τῶν ἐλλήνων κάποιο μεγάλο λάθος ἢ μιὰ μεγάλη ἀδικία. Φαίνεται πῶς σοῦ ἔδωσα τὴν ἐντύπωση πῶς καταλογίζω στοὺς Ἕλληνας, μὲ πολλὴν αὐστηρότητα μάλιστα, τὶς κακίες ποὺ εἶναι κοινὲς σὲ ὅλο τὸ ἀνθρώπινο γένος.

Θὰ σὲ παρακαλέσω νὰ σκεφθῆς πῶς μεταξὺ λαῶν καὶ ἀνθρώπων, ἄλλοι κατέχουν ἓνα μεγαλεῖτερο μερίδιο τῆς μιᾶς κακίας καὶ ἄλλοι τῆς ἄλλης. Ἐγὼ δὲ σοῦ μίλησα γιὰ ὅλες τὶς κακίες, ἀλλὰ μόνο γιὰ ἐκεῖνες ποὺ κατὰ ἓνα μεγάλο πάντα μερίδιο βαρύνουν τοὺς Ἕλληνας. Σοῦ ἔλεγα πῶς ὅπως ἢ καλῶς ἔτσι καὶ ἢ κακῶς ἐννοούμενη ἀτομικότητα, ἢ ἐγωπάθεια, δὲ βρίσκεται τόσο ἐντονη σὲ κανένα ἀπὸ τοὺς λαοὺς ποὺ ξέρει ἡ ἱστορία. Καὶ καθὼς θὰ παρατήρησες ὅλες οἱ κρίσεις μου ἀπὸ τὸν ὑπερτροφικὸν αὐτὸν ἐλληνικὸν ἐγωισμό ξεκινοῦν καὶ προχωροῦν πρὸς τὰ συνάγωγά του. "Ὅχι, Νάβιε, δὲν ξεχνῶ πῶς ὅλοι οἱ ἀνθρώποι καὶ ὅλοι οἱ λαοὶ εἶναι ἐγωπαθεῖς, γιὰτὶ αὐτὴ εἶναι ἡ φύση τῶν πραγμάτων. Ἐμεῖς πρῶτοι εἴμαστε, τώρα μάλιστα ποὺ ἔλειψε

τὸ πνεῦμα τῆς ἀληθινῆς δημοκρατίας, τώρα ποὺ πολιτικὴ δύναμη καὶ πολιτικὴ ἀρετὴ ὅλο καὶ πιὸ χωρίζονται ἢ μιὰ ἀπὸ τὴν ἄλλη στὴ μεγάλη πατρίδα μας. Εἶναι ὅμως ἄρα γε ἀδίκιο νὰ πῶ πῶς καὶ ἀπὸ μᾶς τοὺς ἀμαρτωλοὺς περισσότερο ἐγωπαθεῖς στάθηκαν πάντα οἱ Ἕλληνας;

Καὶ ὕστερα, μήπως δὲ βλέπω καὶ τὴν ἄλλην ὄψη τοῦ πράγματος; "Ἄς παραπονοίμαστε γιὰ τὴν ἐλληνικὴν ἐγωπάθεια ἐμεῖς ποὺ διαρκῶς ἀπάνω τῆς σκοντάβομε, γιὰτὶ ἔχομε νὰ κάνωμε μὲ τὴν ἐλληνικὴ πόλη καὶ τοὺς πολιτικούς τῆς. Ἐχει καὶ τὴν ἐξαισία πλευρὰ τῆς ἢ ὑπερτροφία αὐτῆ τῆς προσωπικότητος, ποὺ στίς κακὲς τῆς ὄψεις τὴν ὀνομάζομε ἐγωπάθεια. Ἐχει τὴν πλευρὰ τῆ δημιουργικῆς στὴ φιλοσοφία, στὴν ποίηση, στίς τέχνες, στίς ἐπιστῆμες, ἀκόμη καὶ στὸ ἐμπόριο καὶ στὸν πόλεμο. Ἀπὸ αὐτὴν ἀναβλύζει ὀλη ἢ δόξα τῶν ἐλλήνων, ἢ μόνη δόξα στὴν ἱστορία ποὺ μπορεῖ νὰ σταθῆ πλαί στὴ δική μας.

Φοβᾶμαι μονάχα, — γιὰτὶ, καὶ ἂς μὴν τὸ βλέπης ἐσὺ, κατὰ βάθος μὲ γοητεύουν καὶ ἐμένα οἱ Ἕλληνας, ποὺ εἶναι καὶ θὰ εἶναι πάντα οἱ δάσκαλοί μου, — φοβᾶμαι πῶς φτάσαμε στὸν καιρὸ, ποὺ ἡ φωτεινὴ πλευρὰ τῆς προσωπικότητός των πηγαίνει ὅλο μικραίνοντας καὶ ἀντίθετα ἢ σκοτεινὴ ὅλο καὶ κ'ὀξάνει; καὶ δὲν ξέρω, δὲν μπορῶ νὰ ξέρω, ἂν ἐτοῦτος ὁ κατήφορος μπορεῖ ποτὲ πιά νὰ σταματήσῃ.

Δείχνουν οἱ σκέψεις μου αὐτὲς κακότητα; Εἶμαι κακὸς ποὺ θέλω οἱ ἀπόγονοι τοῦ Θουκυδίδη καὶ τοῦ Περικλῆ νὰ κρατοῦν καὶ στοὺς χρόνους ἀκόμη τοὺς πιὸ δίσσεχτους κάτι ἀπὸ τὴν ἠθικὴ λαμπηδόνα τῶν προγόνων τους;... Etiam atque etiam vale.

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ ΔΕΚΑΤΟ

Δὲ σοῦ κρύβω πῶς μὲ πείραξε ὁ λόγος σου, πῶς δείχνομαι τάχα κακὸς καὶ ἀδίκος μὲ τοὺς Ἕλληνας. Ἄς ἀρχίσω λοιπὸν σήμερα τὸ γράμμα μου μὲ ἓναν ἔπαινο γι' αὐτοὺς,

γιὰ νὰ ξεπλύνω ἔτσι κάπως τὴ μομφή σου. Ὁ ἐγωισμὸς δὲν κάνει τοὺς Ἕλληνας μόνον κακοὺς πολῖτες στὴν ἀγορά, τοὺς κάνει καὶ καλοὺς στρατιῶτες στὸν πόλεμο. Ἐχουν

αἰώνων τρόπαια πού μέσα στή μνήμη τους γίνονται σά νόμοι ἀγραφοί καί ἐπιβάλλουν τήν περιφρόνηση τῆς κακουχίας καί τοῦ κινδύνου. Μή συγγένης τῇ διάλυση τῆς στρατιωτικῆς δύναμης, πού ἔχει ἀφορμή τίς ἐμφύλιες ἐριδες, μέ τήν ἀτομική γενναιοῦτητα καθῶς καί τήν πολεμική δεξιότητα τῶν ἐλλήνων.

Μά καί δέν εἶναι μόνον στόν πόλεμο ὁ Ἕλληνας γενναῖος καί ἀξίος μαχητής, ἀλλά καί στήν εἰρήνη. Ἀκριβῶς γιατί ἡ γενναιοῦτά του δέν εἶναι συλλογική, σάν τῶν περισσότερων λαῶν, ἀλλά ἀτομική, γι' αὐτό δέ φοβάται, καί ἐκεῖ πού βρίσκεται μόνος του, νά ριψοκινδυνεύη, στήν ξενητιά, στό παράτολμο ταξίδι, στήν ἐξερεύνηση τοῦ ἀγνώστου. Γι' αὐτό καί τόλμησε τέτοια πού ἐμεῖς δέ θά τολμούσαμε ποτέ καί θεμέλιωσε γιά αἰῶνες ἀποικίες ἐξω ἀπό τίς στήλες τοῦ Ἡρακλέους καί πέρα, μέσα σά χιόνια τῆς Σκυθίας· καί στόν καιρό μας ἀκόμη Ἕλληνες δέν εἶναι ἐκείνοι πού τόλμησαν νά διασχίσουν ἀγνωστες θάλασσες γιά νά φτάσουν στή χώρα τῶν Ἰνδῶν καί στίς ἐμπυρες χώρες πιδ κάτω ἀπό τή γῆ τῶν Αἰθιοπῶν: Ἀναρωτιέσαι κάποτε γιατί τὰ τολμάει αὐτά τὰ παράτολμα ὁ Ἕλληνας; Ἐπειδὴ εἶναι γενναῖος ὁ Ἕλληνας, εἶναι καί παίκτης. Παίζει τήν περιουσία του, τή ζωή του καί κάποτε καί τήν τιμή του. Γεννήθηκε γιά νά σκέπτεται μόνος, γιά νά δρᾷ μόνος, γιά νά μάχεται μόνος καί γι' αὐτό δέ φοβάται τῇ μοναξιά. Ἐμεῖς ἀντίθετα εἴμαστε ἀπό τὰ χρόνια τὰ παλῆα μιά ὑπέροχα ὀργανωμένη ἀγέλη. Σκεπτόμαστε μαζί, δροῦμε μαζί, μαχόμαστε μαζί καί μοιραζόμαστε μαζί τήν τιμή, τὰ λάφυρα καί τή δόξα. Οἱ Ἕλληνες δέ δέχονται, ὅσο ἀφήνεται ἡ φύση τους ἐλεύθερη, νά μοιρασθοῦν τίποτα μέ κανέναν. Τὸ ἐθνικό τους τραγοῦδι ἀρχίζει μέ ἕναν καυγᾶ, γιατί θελήσανε νά κάνουν μοιρασιά ἀνάμεσα σέ ἀντρες πού μοιρασιά δέ δέχονται.

Καί μιά πού πήρα τὸ δρόμο τῶν ἐπαίων, ἀκουσε καί τοῦτον, πού δέν εἶναι καί ὁ μικρότερος. Οἱ αὐστηρὲς κρίσεις πού τώρα βδομάδες σοῦ γράφω, θαρρεῖς πῶς εἶναι μόνον δικές μου; Τίς πιδ πολλές τίς διδάχτηκα ἀπό Ἕλληνα, ἀπό τὸν Ἐπίκτητο. Νέος τὸν ἀκουσα νά ἐξηγή τὸ μέγα δράμα τοῦ γένους του. Ἦσυχά, καθαρὰ, μέ τήν ἀκριβο-

λογία καί τῇ χάρη πού σφράγιζε τὸ λόγο του, μᾶς ἐτοίμαζε γιά ἕναν κόσμο πού εἶχε πιά περάσει, γιά μιάν Ἀτλαντίδα πού εἶχε κατακαλύψει ὁ Ὠκεανός. Κάποτε κάνοντας τήν ἀπολογία τῆς πατρίδας του, μᾶς ἔλεγε: «Δέν εἶναι τόσο δίκαια τὰ ἀνθρώπινα, ὥστε μόνον ἀμαρτήματα νά εἶναι οἱ αἰτίες τῶν τιμωριῶν. Ἡ Τύχη, ἡ τυφλή θεά, ἡ τελευταία στήν ὁποία θά πάψω νά πιστεύω, πρόδωσε συχνά τοὺς Ἕλληνες στό δρόμο τους. Ἀλλά καί αὐτοί, πρόσθετε, τῇ συντρέξανε μέ τὸ δικό τους τρόπο».

Μή νομίσης ὅμως πῶς μόνον ἕνας Ἐπίκτητος κατέχει τήν ἀρετὴ τοῦ «γνώθι σαυτόν» (Σ.Μ. Στὸ πρωτότυπο γραμμένο ἐλληνικά). Σὲ κάθε κώχη ἀπάγκια τῆς ἀγορᾶς κάθε πόλης, σὲ κάθε πλάτανο ἀπὸ κάτω τῆς εὐλογημένης ἐλληνικῆς γῆς, θά βρῆς καί ἕναν Ἕλληνα, ἀδυσώπητο κριτὴ τοῦ ἑαυτοῦ του. Καί εὐκολά θά σοῦ ξανοιχθῆ καί ἄς εἶσαι ξένος. Ἀρκεῖ ἐσὺ νά μὴν ἀρχίσῃς νά κακολογῆς τίποτα τὸ ἐλληνικό, γιατί τότε μέσα του ξυπνάει μιά ἄλλη ἀρετὴ, ἡ περηφάνια.

Ναί, ναί, σὲ βλέπω νά γελάς, Ἀτίλιε Νάβιε, αὐτοὺς τοὺς ταπεινοὺς κόλακες πού σέρνονται στοὺς προθαλάμους μας, γελάς πού τοὺς ὀνομάζω περήφανους. Καί ὅμως θά ἀστοχήσῃς στό ἔργο σου ἂν ἀγνοήσῃς αὐτὴ τὴν ἀλήθεια. Πρόσεξε τὴν ὑπεροψία καί τὴ φιλοτιμία τῶν ἐλλήνων. Μὴν πλανᾶσαι! ἔχουν τὴν εὐαισθησία τῶν ξεπεσμένων εὐγενῶν. Εἶναι γκρεμισμένοι κοσμοκράτορες, ποτέ ὅμως τόσο χαμηλὰ πεσμένοι, ὥστε νά ξεχάσουν τί εἶτανε.

Ἡ πολυσύνθετη ψυχὴ τους χωράει λογῆς ἀντιφάσεις καί ἔρχονται ὥρες πού γιά πολλοὺς εἶναι δίκαιος ὁ εἰρωνικός λόγος τοῦ Ἰουβενάλιου Graeculus esuriens, in coelum jusseris, ibit (Σ.Μ. «Τὸ λιμασμένο γραικύλο κι' ἂν στὸν οὐρανὸ τὸν προστάξῃς (νά πάη), θά πάη.») Ἄλλοι ὅμως εἶναι τοῦτοι οἱ γραικύλοι καί ἄλλοι οἱ Ἕλληνες. Καί τὸ πιδ περίεργο: οἱ ἴδιοι τοῦτοι σὲ ἄλλες ὥρες εἶναι γραικύλοι καί σὲ ἄλλες Ἕλληνες (Σ.Μ. ὁ συγγραφέας παίζει ἐδῶ μέ τίς λέξεις graeculus καί graeci. Στὴ μετάφραση φυσικά τὸ λογοπαίγνιο χάνεται).

...Δέν πρέπει ποτέ νά δώσῃς στόν Ἕλληνα τὴν ἐντύπωση ὅτι τοῦ ἀφαίρεσες τὴν ἐλευθερία του. Ἀφησέ τον, ὅσο μπορεῖς, νά

... λζεται, να θορυβή και να ικανοποιητή την πολιτική του μανία, μέσα στη σφαίρα που δεν κινδυνεύουν τα συμφέροντα της αυτοκρατορίας. Έσὺ πρέπει νὰ ἔχης τὴν τέχνη νὰ ἐπεμβαίνης μόνο τὴν τελευταία στιγμή, ἔταν δὲν μπορείς νὰ βάλῃς τοὺς Ἕλληνες τοὺς ἴδιους νὰ ἀποτρέψουν τὸ δυσάρεστο. Πάντοτε βρίσκονται οἱ διαφωνοῦντες μεταξὺ τῶν ἑλλήνων, πού θὰ εἶναι πρόθυμοι νὰ σὲ βοηθήσουν εἴτε θεληματικά, εἴτε, συνηθέ-

στερα, ἀθέλητά τους. Ὑποδοχθώντας τὸ τυφλὸ παιχνίδι τῶν πατριῶν ἀπὸ τὸ παρασκηνίο, χωρὶς νὰ προσβάλλῃς τὴν περηφάνια τους, μπορεί νὰ ὀδηγήσης τίς ἑλληνικὲς πόλεις πρὸς τὸ καλὸ πολὺ εὐκολώτερα παρὰ μὲ τίς σοφώτερες διαταγές πού θὰ ἐξέδιδες, ἂν εἴσουνα ἀνθύπατος στὴν Ἰσπανία ἢ στὴν Ἰλλυρία. Valde aveo scire quid agas. Data Nonis Junius ex Tusculo.

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ ΕΝΔΕΚΑΤΟ

...Τὸ νὰ διατάσῃς δημόσια καὶ νὰ σὲ ὑπακούουν τὰ πλήθη εἶναι μιὰ μεγάλη ἀπόλαυση καὶ τὴν ἔχω δοκιμάσει. Ὅμως ἂν θέλῃς στὴν Ἑλλάδα πραγματικά νὰ ἐπιβάλῃς μιὰν ἀπόφασή σου, ὅσο σωστὴ καὶ ἂν εἶναι, κοίταξε νὰ μὴ φανῇ ἢ πρόθεσή σου. Πρέπει νὰ θυσιάσῃς τὴν τιμὴ μιᾶς ἀπόφασης γιὰ νὰ τὴν ἐπιβάλῃς μεταξὺ τῶν ἑλλήνων. Κάλεσε ἰδιαιτέρως ἕναν ἕναν τοὺς ἀρχηγούς τῶν μερίδων· δῶσε στὸν καθένα τὴν εὐκαιρία μιᾶς ἐπίπλαστης πρωτοβουλίας. Φυσικά, ἂν δυστροποῦν, νὰ τοὺς τρομάξῃς· ἀλλὰ καὶ αὐτὸ ὑπὸ ἐχεμύθειαν, χωρὶς νὰ ἀναγκάσῃς τὴ φιλοτιμία τους νὰ πάρῃ τὰ ὅπλα. Δῶσε τους κάποια περιθώρια ἐντιμῆς ὑποχώρησης, καὶ ἔταν ἀκόμα στὴν πραγματικότητα διατάσῃς· μὴν τοὺς πῆς ὅτι διατάσσεις, πὲς τους ὅτι δὲν διατάσσεις, ἀλλὰ ὅτι ἂν δὲν γίνῃ τοῦτο καὶ ἐκεῖνο, τότε οἱ ρωμαϊκὲς λεγεῶνες θὰ ἀναγκασθοῦν νὰ μετασταθμεύσουν, γιὰ λόγους ἀσφαλείας, σὲ ἄλλη ἐπαρχία καὶ τότε μπορεί τίποτε Γέτες ἢ Κέλτες ἢ Δακοὶ νὰ στείλουν τὰ στίφη τους νὰ δηώσουν τὴ χώρα καὶ ἄς ἀναμετρήσουν οἱ ἴδιοι τίς συνέπειες καὶ ἄς ἀποφασίσουν.

Μὴν ξεχνᾶς πὼς ἐκεῖνους πού δρίζεις τοὺς ἔχεις δώσει τὸ προνόμιο νὰ νομίζουν πὼς εἶναι σύμμαχοί σου. Ἡ πλασματικὴ τους τούτῃ ἰσοτιμία εἶναι ὁ σιωπηρὸς ὄρος τῆς ἀναίμακτης ὑποταγῆς των. Καὶ ἔχομε

μέγιστο συμφέρον νὰ τηρήσωμε τοῦτον τὸν ὄρο. Οἱ μακροχρόνιες κυριαρχίες μόνο ὑπὸ αὐτὸν τὸν ὄρο ἀντέχουνε. Αὐτὸ πού σοῦ λέω τώρα, ἀγαπητὲ Νάβιε, εἶναι τὸ πρῶτο, τὸ θεμελιακὸ δίδαγμα τῆς ἡγετικῆς τέχνης, τῆς μόνῃς τέχνης στὴν ὁποία ποτὲ δὲ μᾶς πέρασαν οἱ δαιμόνιοι ὑπήκοοί σου. Κανένα ἄκαιρο πάθος, καμιά ἀδημονία δὲν πρέπει νὰ σὲ κἀνῃ νὰ τοὺς δείχνεις τὴ δύναμή σου· μόνο κρυμμένη θὰ εἶναι μόνιμη καὶ ἀσφαλῆς. Τὰ ἴδια βέβαια δὲ θὰ σοῦ συμβούλευα ἂν εἴσουνα στὴ Δακία ἢ στὴ Γαλατία. Ἀλλὰ ἐκεῖ πού εἶσαι, αὐτὸς ὁ κανόνας πρέπει νὰ διέπῃ τὴ διαχείριση τῆς ἐξουσίας σου. Δίνε τὸ πρόσχημα καὶ κράτα τὴν οὐσία.

Ὅλα αὐτὰ δὲ σοῦ τὰ λέω γιὰ νὰ σὲ κάνω νὰ περιφρονῆς τοὺς Ἕλληνες· ἀπεναντίας σοῦ τὰ λέω γιὰ νὰ τοὺς καταλάβῃς καὶ νὰ τοὺς προσέξῃς. Ἀκόμη καὶ σήμερα διατηροῦν τὰ ἔχνη μερικῶν ἀρετῶν πού μοιάζουν μὲ τὴ χάριση μιᾶς μεγάλης πυρᾶς. Μελετητὲς τῆς ψυχῆς τῶν ἀτόμων καὶ τοῦ ὄχλου, θὰ τοὺς δῆς νὰ ἐκτελοῦν μερικοὺς θαυμάσιους ἐλιγμούς, νὰ χαράζουν πολιτικὰ σχέδια περίλαμπρα, μὲ μιὰν εὐκινησία στὴ σκέψη καὶ μιὰ γοργότητα στὶς ἀντιδράσεις, πού ἐμεῖς ἐδῶ ποτὲ δὲ φτάσαμε. Μόνο πού ὕστερα θὰ μελαγχολήσης βλέποντας πὼς εἶναι πιά ἀσήμαντοι οἱ σκοποὶ γιὰ τοὺς ὁποίους ξοδεύονται αὐτὰ τὰ ἐξαισία χαρίσματα.

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ ΔΩΔΕΚΑΤΟ

Ἦρθε σήμερα καὶ τὸ τρίτο γράμμα σου. Οἱ πολλὲς σου ἐρωτήσεις, οἱ ἀντιρρήσεις σου οἱ τόσο δευδερκεῖς, ὅλες οἱ φράσεις σου δείχνουν πὼς βρήκαν κάποια θέση τὰ γράφομένα μου στὴν καρδιά σου.

Ἀπὸ πού ν' ἀρχίσω τὴν ἀπάντησή μου; Εἶναι ὅλα τὰ θέματα πού θέγεις τόσο ἐνδιαφέροντα.

Βέβαια τὸ γνώρισα καὶ ἐγὼ αὐτὸ τὸ εἶδος τῶν ἀνθρώπων πού, καθὼς βλέπω σοῦ

ἔγιναν ἀπὸ τὴν ἀρχὴ παραίτιοι πολλῶν ἐνοχλήσεων. Εἶναι οἱ παλαιῖκοί, οἱ ἀδιάλλαχοι. Ὑπάρχουν λοιπὸν ἀκόμη τέτοιοι ἄνθρωποι, καλέ μου Νάβιε; Ὑπάρχουν οἱ καθυστερημένοι, ποὺ ἀκόμα δὲν κατάλαβαν πῶς τὸ κέντρο τοῦ κόσμου μετατοπίσθηκε ἀπὸ τὴν Ἀθήνα πρὸς τὴν Ῥώμην; Καθὼς δὲν ἔχουν τὴν αἰσθησὴ τῶν ἀναλογιῶν, εἶναι φυσικὸ νὰ ἀντιδρῶν περισσότερο ἀπὸ τοὺς ἄλλους σὲ κάθε τι ποὺ εἶναι δική μας διαταγή. Καὶ ἂν ἀκόμα δὲ στρέψουν πρὸς κάποιον Δεκέβαλο τις ἐνέργειές τους γιὰ νὰ σ' ἐκδικηθοῦνε, θὰ βάλουνε τὰ δυνατά τους νὰ σοῦ δυσκολέψουν τὸ ἔργο σου, θὰ ἐρεθίσουν τὸν ὄχλο ἐναντίον σου. Πρόσεξε αὐτοὺς τοὺς παλληκαράδες τῆς πολιτικῆς, ποὺ δὲν καταλαβαίνουν ὅτι εἶναι γελοῖο νὰ ἔχης τὸ ὕψος τοῦ δυνατοῦ καὶ τοῦ τρανοῦ, ἔταν ἀπὸ καιρὸ ἔχεις πάψει νὰ τὸ εἶσαι. Καθὼς τρέφονται ἀπὸ τὴν ὀπτασία τῶν περασμένων τους μεγαλειῶν καὶ δὲ μποροῦν νὰ συμμορφωθοῦν μὲ τις σημερινές των διαστάσεις, πολὺ θὰ σὲ ταλαιπωρήσουν μὲ τὴν ἀξίωσή τους νὰ μὴν ἐπεμβαίνεις στὰ πράγματα τῆς πόλης των. Θὰ σοῦ λέν πῶς θὰ στείλουν πρέσβεις στὴ Σύγκλητο γιὰ νὰ διεκδικήσουν τὴν αὐτοτέλειά τους καὶ πῶς ἅμα ἡ Σύγκλητος πληροφορηθῆ πῶς εἶναι πρέσβεις τῆς ἐνδοξοῦ Σικυῶνος, ὅλα θὰ τὰ παραδεχθῆ καὶ ἀκόμη θὰ σοῦ ρίχνουν ὑπαιτιγμοὺς γιὰ τοὺς Πάρθους, ποὺ εἶναι; δῆθεν φίλοι τους. Πρέπει, Νάβιε Ἀτίλιε, ὅλες τοῦτες τις ἀνοησίες νὰ τις ἀκοῦς μὲ ὑπομονή, ὡς ποὺ νὰ μὴν ὑπάρχη τρόπος ἄλλος παρὰ νὰ στείλῃς κανέναν κεντυρίωνα νὰ δώσῃ τὴ λύση.

Τοῦτο ὁμοίως τὸ εἶδος τῶν ἀνθρώπων εἶναι ἐκεῖνο ποὺ λιγώτερο πρέπει νὰ σὲ ἀνησυχῆ, γιὰτὶ ὅσο περνᾶν τὰ χρόνια ἐξαφανίζεται. Οἱ περισσότεροι συνηθίσαν καὶ εὐχαριστιέονται μὲ τὸν ἐλεύθερο χῶρο ποὺ τοὺς ἀφήκαμε καὶ οἱ πιδὸ φωτισμένοι μάλιστα ξέρουν πῶς ἡ μοῖρα τῶν ἀνθρωπίνων ἀλλάξε τὴν πολιτικὴ σύσταση τῶν λαῶν καὶ πῶς ἀποκτήσανε ἄλλο νόημα οἱ παλιές πατριδες. Καὶ ξέρουν ἀκόμα πῶς ἂν ἄλλος λαὸς ἀπὸ τοὺς ρωμαίους, ἕνας ὅποιος μέγας λαὸς τῆς Ἀνατολῆς, εἶχε ἀποκτήσει τὴν κυριαρχία τοῦ κόσμου, ὁ χῶρος αὐτὸς ποὺ τοὺς ἀπομένει ἐλεύθερος, θὰ ἦταν ἀκόμα στενώτερος. Τούτῃ ἢ συγκράτηση καὶ τὸ

μέτρο καὶ στὴν ἐπιβολὴ καὶ στὴν ἐκμετάλλευση τῆς ἐξουσίας στάθηκε τὸ κορύφωμα τῆς πολιτικῆς μας τέχνης καὶ σὲ αὐτὴν χρωστᾶς ποὺ εἶσαι σήμερα καὶ ἐσὺ τρανὸς ἀνθύπατος στὴν ὠραία γῆ τῶν θεῶν.

Περισσότερο ἀπὸ τούτους τοὺς ἀντιδραστικούς καὶ τοὺς ἀδιάλλαχτους νὰ φοβᾶσαι τοὺς ἄλλους ποὺ σοῦ φαίνονται λιγώτερο ἐνοχλητικοί, τοὺς νεωτεριστὲς καὶ τοὺς προσαρμοσμένους, ποὺ μὴ ἤθησαν ἀμέσως στὴν τεχνικὴ τῆς νέας πολιτικῆς καὶ ποὺ ἅμα θελήσουν νὰ σὲ ὑπονομεύσουν, δὲ θὰ ξεσπάσουν σὲ κούφους πατριωτικούς λόγους γιὰ αὐτοτέλεια; ἀλλὰ κάποιον πρῶτ' ἂν πληροφορηθῆς πῶς εἰσδύσανε στοὺς προθαλάμους τοῦ Αὐγούστου καὶ μὲ τὴν παληά τους τέχνη, τὴν συκοφαντία, κρυμμένη σὰν ἐγχειρίδιο, καρτερὰν ὑπομονετικά, ταπεινὰ καὶ ἄγρυπνα τὴν κατάλληλη στιγμή ποὺ θὰ σοῦ καταφέρουν τὸ θανάσιμο χτύπημα. Αὐτοὺς νὰ φοβᾶσαι ποὺ διαγκωνίζονται στὶς πύλες τῆς Συγκλήτου μὲ τοὺς Ἰουδαίους καὶ τοὺς Φοίνικες καὶ τοὺς Σύριους καὶ ποὺ χρόνον μὲ τὸ χρόνο σπέρνουν ὄλο καὶ πυκνότερα τὸ σπῆρο τῆς διαφθορᾶς καὶ τοῦ θανάτου μέσα στὰ σπίτια καὶ μέσα στὶς ψυχές τῆς ἀθάνατης πόλης.

...Τώρα σ' ἕνα ἄλλο θέμα θέλω νὰ σοῦ ἀπαντήσω ἀπόψε καὶ ἐδῶ, ἐνῶ ἐσὺ εἶσαι ὁ ἐπικριτής, ἐγὼ θὰ γίνω ὁ ἀπολογητὴς τῶν ἐλλήνων. Δὲ συγχωρεῖς στοὺς σημερινούς Ἕλληνας τὴν ἐπιπολαιότητά τους στὴ διαχείριση τῶν δημόσιων πραγμάτων. Βέβαια ἢ κάθοδος τῶν ἐλληνικῶν πόλεων πρὸς τὴν ὀχλοκρατία ἔφερε καὶ τοῦτο τὸ κακό. Ἀλλὰ δὲν εἶναι μόνον αὐτοῦ τοῦ ξεπεσμοῦ ἀποτέλεσμα ἢ σημερινὴ πολιτικὴ ἐπιπολαιότητα τῶν ἐλλήνων. Φταίμε πρὸ παντὸς γι' αὐτὴν ἐμεῖς. Ρυθμίζοντας κυριαρχικά ὅλα τὰ μεγάλα προβλήματα τῆς οἰκουμένης, μειώσαμε τὸ αἶσθημα τῆς εὐθύνης ὅλων τῶν λαῶν τοῦ κόσμου. Καὶ ὅσο πρόκειται γιὰ λαοὺς βαρβάρους τὸ πρᾶγμα μοῦ φαίνεται σωστό. Μὰ γιὰ τοὺς Ἕλληνας, τοὺς δασκάλους μας, εἶναι ἄραγε σωστό ποὺ μποροῦν σήμερα νὰ κάνουν ἀκίνδυνα τρέλλες τοῦ κεφαλιοῦ τους, γιὰτὶ ξέρουν πῶς ἔχομε γνῶσιν ἐμεῖς οἱ φύλακες, οἱ ρωμαῖοι; Εἶναι ἄραγε σωστό νὰ αἰσθάνωνται πῶς ἔχουν περιθώρια παιχνιδιοῦ, περιθώρια ὅπου μποροῦν νὰ ἀφήσουν τὰ πάθη τους νὰ

έκανοποιούνται, χωρίς να κινδυνεύει ή υπαρ-
ξή τους, που την προστατεύουμε έμεις;
"Έτσι τους βλέπεις και δὲ ζυγίζουν τους
λόγους των και τις πράξεις των, όσο θὰ
τις ζύγιζαν, αν έμεις δὲν υπήρχαμε. Γι'
αὐτὸ νὰ μὴν υἱοθετῆς ἀνεξέταστα τὴ συ-
νηθισμένη κατηγορία, που διατυπώνουν
πολλοὶ δικοὶ μας γιὰ τους Ἕλληνες δημό-
σιους ἄνδρες, ὅτι εἶναι ἐπιπόλαιοι και ἀ-
νυπεύθυνοι. "Αν τους ἔδινες—πράγμα που πιὰ
δὲν πιστεύω νὰ μπορεῖ νὰ γίνῃ— ὀλόκλη-
ρη τὴν εὐθύνη τῆς καταστάσεως, τότε μόνο
θὰ μπορούσες νὰ σταθμίσης και ὅλο τὸ
βάρος τῆς πολιτικῆς των σκέψης και τῆς
δράσης.

Μὲ ρωτᾷς ἀκόμα γιὰ τὴ στάση που πρέ-
πει νὰ τηρήσης ἀπέναντι τῶν νέων θεῶν που
κάθε τόσο και λίγο ξεφυτρώνουν στὴν ἐ-
παρχία σου. Εἶναι τοῦ καιροῦ μας γνώρι-
σμα... ».

* * *

"Ἐδῶ τελειώνουν τὰ ἀποσπάσματα που
ὡς τώρα μπόρεσε νὰ μοῦ διαβάσῃ ὁ φίλος
μου και που, ξαναγραμμένα σὲ δικιά μας
γραφὴ, μοῦ τ' ἄφησε, πρὶν φύγῃ, γιὰ νὰ τὰ
μεταφράσω. Ξέρω πῶς υπάρχουν και ἄλλα.
"Ἴσως μοῦ τὰ στείλῃ, αν οἱ λόγοι τους μπο-
ρεῖ νὰ ὠφελήσουν ὅσους Ἕλληνες ἀναγνώ-
στες θελήσουν νὰ τους προσέξουνε.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΤΣΑΤΣΟΣ

Ι Σ Η Μ Ε Ρ Ι Ν Ο Σ

Στὸ φίλο ΝΙΚΟ ΚΑΒΒΑΔΙΑ, τὸν ποιητῆ.

Γυρίζεις μὲ τὴν κάσκα στὸ κεφάλι
κάτ' ἀπ' τὸν ἥλιο ποῦγινε κατάρρα·
βλέπεις παντοῦ κατάρτια και φουγάρα,
δὲν ἔχεις πιεῖ κρασι μὰ νιώθεις ζάλη.

Χαιρετᾷς τὸν παπὰ μὲ τ' ἄσπρα ράσα·
βαρέθηκες τίς μπίλιες και τὴ στέκα,
κι ὅπως ὁ μαῦρος τὴ λευκὴ γυναίκα,
ποθεῖς τίς μαῦρες που πουλᾶνε πράσα.

Τροπικὸς ὁ οὐρανός· σ' ἀποκοιμίζει·
ξεχνᾷς ὡς και στὴ μανία σου νὰ γράψεις·
πῶς θάθελες στὸν κόρφο τῆς νὰ κλάψεις!
μὰ ξέμαθε τὸ μάτι νὰ δακρύζει.

Φυσοῦν πενήντα μέρες τὰ χαμοῖνια·
ὕψώθηκε ὁ καφές; ἔπεσε ἡ νιούρα·
τῆς λίρας και τοῦ τάλαραν ἡ σκοτούρα
σὲ δέρονουν και τῆς τράπουλας ἡ γκίνια.

Πείρωσαν τὰ γεράκια ἀπὰ στοὺς τοίχους
κι ὁ χρόνος στάθηκε στὴν ἴδιαν ὥρα·
μακριὰ που εἶναι ἡ ξανθὴ γαλάζια χώρα!
μακριὰ που εἶναι κι αὐτοὶ που γράφουν στίχους!

ΜΑΡΚΟΣ ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ